

IV Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears

(Eivissa, 1 i 2 d'octubre, 2010)

2012

Col·legi Oficial de Doctors
i Llicenciats en Filosofia i Lletres
i en Ciències de les Illes Balears
Secció d'Arqueologia

Coordinació:

Mateu Riera Rullan

Edita:

Vessants, Arqueologia i Cultura SL

ISBN:

978-84-937994-3-4

Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears

IV Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears (Eivissa, 1 i 2 d'octubre, 2010) / [Coordinació Mateu Riera Rullan]- 296 p. ; 21x21 cm.

ISBN 978-84-937994-3-4

M. Riera Rullán

1. Arqueologia – Eivissa – Congressos

902(460.32)

PRESENTACIÓ

Les IV Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears, al igual que les tres primeres, han estat organitzades principalment per la Secció d'Arqueologia del nostre Col·legi Oficial de Doctors i Llicenciats en Filosofia i Lletres i en Ciències de les Illes Balears. Aquestes jornades es varen celebrar a Eivissa els dies 1, 2 i 3 d'octubre de 2010. En representació de dita Secció el comitè organitzador va estar format per Glenda Graziani, Juan José Marí, Bartomeu Salvà i el sotasignat. D'entre ells crec que és de justícia destacar la magnífica labor realitzada per l'arqueòloga Glenda Graziani.

Però també cal esmentar que per aquestes quartes jornades es va comptar amb l'inestimable ajuda del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera i del Consell d'Eivissa. D'aquestes dues institucions es va poder gaudir, dintre del comitè d'organització, de les labors realitzades per Jordi H. Fernández, Director de l'esmentat museu, i de Josep Maria López Garí, Director Insular de Patrimoni del Consell pitius.

A tots ells els vull donar les gràcies i mostrar tot el meu reconeixement donat que crec sincerament que el resultat final de la feina feta va significar un vertader èxit per a tota la comunitat arqueològica balear. Amb la publicació que tenen a les seves mans podem tornar a dir que estam d'enhorabona per l'excel·lent trajectòria que estan experimentant aquestes Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears. Cal recordar que a les primeres de 2006, fetes a Manacor i impulsades pràcticament en solitari per l'arqueòloga municipal Magdalena Salas, es varen presentar 12 xerrades i es van publicar els corresponents 12 articles. Aquella bona embranzida inicial va anar donant bons fruits i així, cinc anys més tard, a les IV Jornades, es varen arribar a presentar 36 xerrades i se n'han pogut publicar 34 signades per fins a 69 autors diferents. És a dir, que del

2006 al 2010 s'ha triplicat la presentació de treballs exposats i publicats, tots ells relacionats amb temàtiques íntimament lligades a les nostres illes. És una evidència que mirant cap enrere hem d'estar molt contents d'haver pogut viure les quatre jornades de Manacor, Felanitx, Maó i Eivissa, així com d'haver pogut fer realitat les seves quatre publicacions. Tot plegat crec que es pot qualificar de quasi miraculós, doncs pens sincerament que cinc anys enrere poca gent hagués apostat gaire a què s'hagués arribat fins aquí on hem arribat.

Vull remarcar que en aquest quart volum han presentat novetats, estudis i investigacions diversos professors de mitja dotzena d'universitats, tècnics insulars o municipals, directors de museu, etc., però majoritàriament arqueòlegs professionals lliberals. A tots ells, i sobretot a aquests darrers, els vull mostrar la meua admiració, donat que varen voler compartir la seva feina sense cobrar ni un euro, deixant algun dia de treball, i, en molts casos, pagant les despeses del desplaçament i l'allotjament de la seva pròpia butxaca.

Crec sincerament que tot plegat és una bona mostra de l'amor a la nostra professió de tots els que hem participat a les Jornades i a la present publicació. Fa goig veure que dintre del nostre gremi hi ha gent que sent vertadera vocació i que actua en conseqüència, conscient del fet que si no es dóna a conèixer la feina feta, no s'està complint amb el deure de tornar a la societat allò que ens ha donat.

En la mateixa línia crec que s'ha de valorar molt positivament el haver aconseguit per primera vegada poder reunir professionals de l'arqueologia que treballen a Mallorca, Menorca, Eivissa i Formentera. Certament, des de l'inici de les Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears, una de les coses que es volia potenciar era el poder compartir coneixements de

cadascuna de les illes, doncs aquesta era i segueix sent una de les mancances i de les assignatures pendents de la nostra comunitat científica.

En línies generals crec que el nivell de la majoria dels articles lliurats justifica de sobres la seva publicació. Evidentment molts d'ells han quedat una mica curts donades les limitacions d'espai que es pateixen en aquests tipus de miscel·lànies. Tot i això, se'ns dubte, serviran per a què tothom pugui introduir-se en les més que interessants recerques presentades.

No puc ni dec acabar sense demanar disculpes pel retard en la publicació d'aquestes IV Jornades. Sent justos però, podem assenyalar que foren diversos càrrecs del Consell d'Eivissa els que no varen acomplir els seus compromisos respecte aquesta publicació. Per tant, no som jo qui explicarà les causes de tot plegat, però sí que puc dir que des de la Secció no hem aturat de fer feina per a què aquest volum hagi arribat al bon port que a continuació podran contemplar.

Mateu Riera Rullan

President de la Secció d'Arqueologia del

Col·legi Oficial de Doctors i Llicenciats en

Filosofia i Lletres i en Ciències de les Illes Balears.

SUMARI

L'EXPLOTACIÓ PREHISTÓRICA DELS RECURSOS CUPRÍFERS D'ILLA DEN COLOM (MAÓ, MENORCA).....	11	SOBRE EL SISTEMA DE CIERRE DE LOS HIPOGEOS EN LA NECRÓPOLIS DEL PUIG DES MOLINS (EIVISSA).....	83
Bartomeu Lluï Estarellas, Laura Perelló Mateo, Mark A. Hunt Ortiz, Damià Perelló i Fiol Bartomeu Salvà Simonet		Jordi H. Fernández, Ana Mezquida	
APROXIMACIÓ A LA FAUNA MALACOLÒGICA MARINA EN EL JACIMENT DELS CLOSOS DE CAN GAIÀ. LANAVETA	19	LA NECRÓPOLIS RURAL DE CAN PEP DES FERRER. NUEVAS APORTACIONES SOBRE NECRÓPOLIS RURALES EN LA ISLA DE IBIZA.....	89
Miquel Àngel Vicens i Siquier		Glenda Graziani, Juan Jose Mari Casanova, Jonathan Castro Orellana	
RESULTATS PRELIMINARS DE LA INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA AL SECTOR OEST DEL JACIMENT DE CORNIA NOU (MAÓ, MENORCA).....	27	MATERIALS PÚNICS TROBATS AL LITORAL DE MENORCA.....	99
Antoni Ferrer Rotger, Montserrat Anglada Fontestad i Lluís Plantalamor Massanet		Octavio Pons Machado	
ESCOBRINT TREPUCÓ: RESTAURACIÓ I REINTERPRETACIÓ DE LA GALERIA I EL BARRI SUD DE MARGARET MURRAY.....	35	RESULTATS PRELIMINARS DE LA INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA REALITZADA A L'EDIFICI DEL CARRER SANT MIQUEL Nº 10-12 (PALMA DE MALLORCA). ESTUDI ANTROPOLÒGIC DE DOS ENTERRAMENTS ROMANS.....	105
Elena Síntes Olives i Silvia Villalonga		Sebastià Munar Llabrès, Francisca Cardona López	
SACRIFICIS I OFRENES EN EL SANTUARI DE LA SEGONA EDAT DEL FERRO DEL POBLAT D'ELS ANTIGORS (ILLA DE MALLORCA).....	43	LES RASSES DE CONREU D'ÈPOCA ANTIGA I EL PATRIMONI HISTORIC ARQUEOLÒGIC A EIVISSA: UN REpte URGENT.....	115
Jordi Hernández-Gasch, Carles Velasco Felipe		Josep Mª López Gari, Ricard Marlasca Martín	
EL PROCESO CONSTRUCTIVO DE LA TORRE I DEL YACIMIENTO DEL PUIG DE SA MORISCA.....	53	EXCAVACIÓ I MUSEÏTZACIÓ DEL JACIMENT ARQUEOLÒGIC DE L'ILLOT DELS FRARES (SES SALINES, MALLORCA). CAMPANYES 2009-2010.....	123
Emili Garcia Amengual		Mateu Riera Rullan	
LA UTILIZACIÓN DE ENGOMBES EN LAS COMUNIDADES POSTALAYÓTICAS DE LA ZONA DE SANTA PONÇA (MALLORCA).....	61	MENSAE RECTANGULARES DE MÁRMOL DE LOS YACIMIENTOS DE LA ANTIGÜEDAD TARDÍA DE LA ISLA DEL REI Y FORNÀS DE TORELLÓ (MENORCA).....	135
Daniel Albero Santacreu, Jaume García Rosselló, Manel Calvo Trías		Silvia Alcaide González	
S1. UN EDIFICI SINGULAR EN EL SON FORNÉS D'ÈPOCA CLÀSSICA (SEGLES III A.N.E – I DE N.E.).....	71	EL SECTOR OEST DE SON PERETÓ (MALLORCA) ENTRE ELS SEGLES VI I VIII DC: EVOLUCIÓ HISTÒRICA I FUNCIONAL.....	143
Paula M. Amengual, Albert Forés Gómez, Lara Gelabert Batllori, Sylvia Gili, Jordi Hernández-Gasch, Vicente Lull, Rafael Micó, Cristina Rihuete, Roberto Risch.		Mateu Riera Rullan, Miguel Àngel Cau, Magdalena Salas Burguera	

INTERPRETACIÓ DE LES PRACTIQUES FUNERARIES I ANÀLISI ANTROPOLÒGIC DELS ENTERRAMENTS DEL SECTOR OEST DEL CONJUNT PALEOCRISTIÀ DE SON PERETÓ (MANACOR).....	151	L'ARQUEOLOGIA I L'ESTUDI D'EDIFICIS.....	225
Llorenç Alapont, Assumpció Malgosa, Gemma Prats-Muñoz, Roger Real, Magdalena Sastre		Antoni Ferrer Abárzuza	
APROXIMACIÓ A LA GESTIÓ DELS RECURSOS FAUNÍSTICS DEL SECTOR OEST DE SON PERETÓ (MANACOR) ENTRE ELS SEGLES VI I VIII DC.....	159	ELS CLOSOS DE CAN GAIÀ. UN JACIMENT PREHISTÒRIC AL SEGLE XXI.....	233
Alexandre Valenzuela, Damià Ramis		Joan Fornés Bisquerra, David Javaloyas Molina, Llorenç Oliver Servera, Tomeu Salvà Simonet	
ALGUNES CONSIDERACIONS SOBRE L'EXTENSIÓ I CRONOLOGIA DE L'ARS PURPURARIA A EBUSUS.....	169	ARQUEOLOGIA I PÚBLIC A MALLORCA, UNA TRISTA HISTÒRIA. REFLEXIONS A PARTIR D'UNA INTERVENCIÓ A SON CORRÓ.....	241
Benjamí Costa, Carmen Alfaro		David Javaloyas, Magdalena Sastre, Llorenç Oliver, Emmanuelle Gloaguen	
LA EXPOSICIÓN MONOGRÁFICA “MANURQA”. PROYECTO DIDÁCTICO DE BOSTON UNIVERSITY SOBRE LA EXCAVACIÓN DE UNA ESTRUCTURA ANDALUSÍ EN TORRE D'EN GÁLMÉS.....	179	ESTRATEGIAS Y ACCIONES EN EL DESARROLLO DEL PARQUE ARQUEOLÓGICO DEL PUIG DE SA MORISCA (CALVIÀ).....	249
Amalia Pérez-Juez Gil		Calvo, Manel; Albero, Daniel; Calderón, Maria; Gloaguen, Emmanuelle	
SEGUIMENT ARQUEOLÒGIC EN EL CENTRE DE MANACOR. EVIDÈNCIES DE LA TRAMA URBANA DES D'ÈPOCA ISLÀMICA.....	187	PROSPECCIONES GEOFÍSICAS EN “ELS CLOSOS DE CAN GAIÀ” (FELANITX, MALLORCA).....	255
Antonio Micol Argudo, Magdalena Salas Burguera		Christoph Rinne, Bartomeu Salvà	
PROJECTE JAUME IV – CAMPANYA 2008.....	193	L'ÚS DEL GEORADAR EN LA GESTIÓ DEL PATRIMONI ARQUEOLÒGIC. L'EXEMPLE DEL PROJECTE DE RECUPERACIÓ I PEATONALITZACIÓ DEL FRONT COSTANER ENTRE CALA MORLANDA I S'ILLOT –MANACOR.....	261
Helena Inglada, Maria Llinàs		Antonio Ruiz, Helena Inglada	
RESULTADOS DEL CONTROL ARQUEOLÓGICO EN EL BALUARD DEL PRÍNCIP DE LA MURALLA RENACENTISTA DE PALMA DE MALLORCA.....	199	ELS CLOSOS DE CAN GAIÀ: UN JACIMENT PREHISTÒRIC VIST PER LA PREMSA ACTUAL.....	269
Antonia Martínez, Mateu Riera Rullan, Damià Ramis, Maria José Rivas		Almudena Briones Campos	
LA PRESÓ DE LA CASA CONSISTORIAL DE FELANITX: DE L'ARQUEOLOGIA DE SALVAMENT A LA POSADA EN VALOR DEL PATRIMONI HISTÒRIC.....	211	CONSERVACIÓ I RESTAURACIÓ DE CLOSQUES D'ESTRUÇ DECORADES A EIVISSA.....	277
Llorenç Oliver, Jaume Deyà, Magdalena Sastre		Laia Fernández Berengue, Helena Jiménez Barrero, Mónica Roselló Bouso, Teresa Rullán Garau	
ARQUEOLOGIA VERTICAL I EVOLUCIÓ ARQUITECTÒNICA DE LA TORRE DEL PALAU DE MANACOR.....	217	NOVES APORTACIONS A LA RESTAURACIÓ DEL VIDRE DEL MUSEU ARQUEOLÒGIC D'EIVISSA.....	283
Magdalena Salas Burguera i Joan Pascual Femenias		Laia Fernández Berengue, Helena Jiménez Barrero, Mónica Roselló Bouso, Teresa Rullán Garau	

SACRIFICIS I OFRENES EN EL SANTUARI DE LA SEGONA EDAT DEL FERRO DEL POBLAT D'ELS ANTIGORS (ILLA DE MALLORCA).

Jordi Hernández-Gasch

Carles Velasco Felipe

INTRODUCCIÓ

Poc se'n coneix del santuari d'època baleàrica del poblat d'Els Antigors (Ses Salines). Excavat a la segona meitat de la segona dècada del s. XX pel comissionat de l'Institut d'Estudis Catalans a Mallorca, Josep Colominas Roca, la seva sumària publicació es recull principalment en dues obres, l'una del propi Colominas (1923) a l'Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans (AIEC) i l'altra del seu marmessor científic pel que fa als assumptes balears, Josep Font Obrador (1970). L'edifici, després de ser excavat i en un moment indeterminat, va ser aranat fins a la filada basal i la superfície terraplenada, com ho demostra la neteja realitzada fa pocs anys. De les quatre bases de columna tampoc en queda rastre, mentre que el mur de capçalera s'ha conservat, com sigui que està integrat amb la murada/paret de pedra seca moderna, que delimita el tancat. D'aquesta manera en l'actualitat només és possible investigarlo a partir d'aquestes restes escadusseres, de les publicacions esmentades i de la maqueta i els materials arqueològics conservats en el Museu Arqueològic de Catalunya (MAC), que han estat estudiats per al present treball. Amb anterioritat, a inicis dels anys setanta, els mateixos materials ja havien estat inventariats, dibuixats i estudiats per Lluís Plantalamor. Lamentablement el treball no es va publicar i els dibuixos no existeixen en l'exemplar dipositat a la biblioteca de la Universitat de Barcelona (Plantalamor, inèdit). Existeix també una altra font d'informació, la documentació original de les excavacions de Colominas llegades a Font Obrador i, pel que sembla, conservades pels seus hereus. Tanmateix, aquest arxiu ha romàs fins a la data fora de l'abast dels investigadors.

L'EDIFICI

Malgrat el títol amb què Colominas introduí la nota a

Fig. 1. Fotografia de l'*habitació romana* d'Els Antigors presa per Colominas poc després de l'excavació i publicada a l'AIEC. S'hi observen els *tamborets* davant les bases de columna i arrecerats contra la paret (MAC).

l'AIEC, que denomina la construcció com a “habitació romana”, en el mateix article ja va ser identificada com a temple.

Descrit com de planta quadrada, paret de fons corba i angles arrodonits, les mesures detallades (3,75 m en creu, parets laterals de 0,5 m i façana, 0,75 m) són clarament errònies i producte d'una mala lectura de l'escala gràfica que acompanya la planta.

En efecte, l'escala és de tres metres i no de 1.5 m com va interpretar el redactor de la nota (fig. 2). Això s'ha pogut comprovar, a més, *in situ* mesurant les restes conservades.

Les dimensions de l'edifici serien de 9 m aproximadament en sentit nord/sud per 9.25 m en sentit est/oest i la superfície total de 38 m², mentre que la interior seria de 21 m². Aquestes àrees el situen entre els santuaris de mida més petita, entre els quals hi ha els tres exemplars d'Almallutx (Escorca), el de la Punta des Patró (Santa Margalida) i el recinte tornat a condicionar a partir d'una estructura anterior de Son Favar (Capdepera), l'àrea del qual és força aproximada atesa la deficient conservació de les restes i del registre pervingut¹.

El sòl de la cambra es trobava a 1 m per sota el nivell de circulació exterior, de manera que el desnivell se salvava per graons situats en els dos accessos que, segons Colominas, tenia l'edifici, l'un en el centre de la façana i l'altre en un dels angles. Considerant l'estat d'arranament en què es trobà la part anterior de l'estructura i prenent en consideració la resta de santuaris coneguts a les Illes Balears, segurament es va prendre un bloc desplaçat a l'angle per un esgraó d'una entrada inexistent. L'entrada, orientada a sud-est, se situava aproximadament centrada en la façana, amb un lleuger desplaçament a l'esquerra de 25 cm, respecte de l'eix de simetria². L'accés era format per lloses planes situades damunt una rampa, tot formant tres graons.

El parament exterior, a partir de les restes observables, de les descripcions i de la maqueta existent en el MAC, era de grans blocs de pedra (ultrapassant el metre) i aparell disposat en filades regulars a trencajunts, mentre que per l'interior presentava pedra de mida mitjana i petita (25-30 cm) col·locada en aparell pseudoisòdom. Un altre error que conté la publicació de l'AIEC deriva de la planimetria publicada, que identifica clàrissimament l'estructura com a exempta en origen (Colominas 1923, 725, fig. 584). Aquesta és la mateixa interpretació que en fa l'esmentada maqueta i que recullen autors posteriors (Rosselló Bordoy 1961-1962: 80). La façana posterior, que sense solució de continuïtat es lliga amb els murs laterals, apareix coberta per la muralla del poblat a una cota que implica la destrucció del propi edifici en una data anterior al moment de construcció de la murada (fig. 2).

Aquest fet no ha estat mai prou posat de relleu per la bibliografia posterior i només podria indicar dues coses a nivell

cronològic, totes dues, en l'estat actual dels coneixements, sorprenents: o bé l'emmurallament del poblat balearic és molt tardà o bé l'edifici és molt antic.

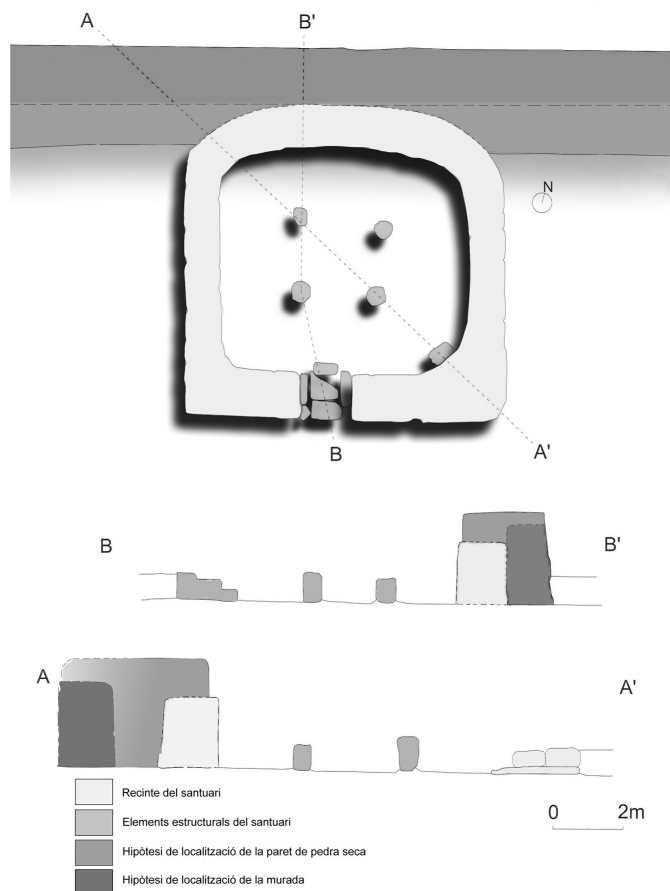

Fig. 2. Croquis de la planta i seccions del santuari segons Colominas (1923), modificada a partir de les interpretacions fetes en aquest treball. Les línies discontinues indiquen les hipòtesis sobre els límits de la façana posterior del recinte i de la murada.

¹ Dades proporcionades per l'Equip del Museu d'Arqueologia de Son Fornés (MSF).

² *Idem*.

Tanmateix, la fotografia publicada pel mateix Colominas mostra amb claredat un fet encara avui comprovable: el parament que cobreix l'arranament del mur posterior del santuari no és la muralla baleàrica sinó una paret de pedra seca de cronologia molt posterior. De fet, la pròpia destrucció de la muralla apareix coberta per aquest mur de pedra seca, de manera que avui dia no s'aprecia, a la cresta, el punt de contacte entre totes dues estructures. Fins i tot, si s'observa en detall la fotografia, es pot distingir un clot, reblert de terra i que possiblement va ser excavat per plantar-hi un arbre, que afecta el mur de tancament prop de la cantonada i que és cobert, al seu torn, pel mur de pedra seca. La maqueta del MAC en aquest punt molt fidel, reproduïx el mateix esvoranc en el mur i el sediment que el rebleix.

ELS MATERIALS: TESTOS, OSSOS I ALGUN QUE ALTRE METALL

L'excavació va permetre documentar un estrat de 0,60 m de potència de matriu cendrosa que contenia ceràmica, fauna i objectes escadussers de bronze i de ferro (Colominas 1923: 725). Colominas va indicar una presència majoritària de ceràmica indígena, si bé la cronologia romana va ser atorgada per l'existència d'importacions d'aquesta filiació cultural. Tanmateix, va ser Font Obrador (1970, 367-371) qui va donar a conèixer un inventari del material ceràmic del santuari d'Els Antigors, extret pel que sembla de l'Arxiu Colominas.

L'actual revisió ha permès identificar alguna d'aquestes peces ressenyades per Font Obrador. Tanmateix, la resta o bé es perdé o bé la seva adscripció i descripció no ajuda a identificar-les. Per contra, s'han pogut inventariar d'altres individus que no apareixen a la relació esmentada i que no són del tot segur que proveniguin del santuari, sinó que podrien haver-se trobat a d'altres zones excavades del poblat (que se sàpiga, el talaïot). De fet, que portin referència expressa a habitació romana només hi ha setze individus ceràmics. Tanmateix, pel nombre de peces que reporta l'Arxiu Colominas (fins a unes 500 esmenta Font Obrador –1970, 367– tot i que només en detalla 43), per la semblança quant a produccions i formes dels individus sense especificacions de procedència més enllà d'Els Antigors i pel fet de trobar-se relativament sencers,

molts, sinó tots, es podrien haver trobat dins l'edifici. En tot cas, aquests darrers no distorsionen la imatge general del contingut material del santuari que proporciona Font Obrador i les peces adequadament retolades.

L'equipament ceràmic serà presentat i discutit en profunditat en una altra banda i en el present article només serà emprat com a indicador cronològic de l'ús de l'estructura. En aquest sentit, si bé Font Obrador (1970, 367) indica la presència de peces residuals molts antigues, ja posades en dubte per Plantamor (inèdit) poc després, els elements datants amb cronologies curtes més nombrosos són de s. II a.n.e. Així, els bols de campaniana A de la classe mitjana (L. 31b/F.2950) es produïren entre el 180 i el 100 a.n.e., mentre que els del Cercle de la B de la classe mitjana (L. 8a i L. 8b) tenen una forqueta d'entre el 130/120 i el 90/80 a.n.e.

El conjunt, doncs, va coexistir entre el 130/120 i el 100 a.n.e, que és la cronologia que es proposa pel darrer ús important de recinte. Amb posterioritat, durant els regnats d'August o Tiberi, o un poc més tard, es tornà a dipositar una ofrena en un gobelet de parets fines de producció eivissenca de la forma M. 21/F. 21.3a (López-Mullor, Estarellas 2002, 241 i fig. 9). El santuari, a finals del s. I o ja dins el s. II de n.e., rebé alguna visita de caire "ritual", tal i com sembla documentar la troballa d'una llàntia del tipus Deneauve II 1 i d'una ampolleta de vidre de la forma F. 26a / 28a d'Isings o de la F. 22 de Morin-Jean, amb paral·lels en el Puig des Molins (Miguélez 1989: 47). La referència a la troballa en exclusiva de mandíbules de suïd (10 més un ullal a la present revisió) i d'ovicaprí (3, dues de les quals de caprins) i banyes de caprins (5) ha estat esmentada en relació a la realització de sacrificis (Colominas 1923: 725, Guerrero 1991, 385) o de l'ús diferencial del bòvid en el ritual baleàric (Hernández-Gasch 1997, 54).

Tanmateix, la identificació realitzada per Damià Ramis ha permès identificar dues espècies més, èquids (a partir d'un molar) i bòvids (a partir de dues mandíbules, una de les quals amb dentició de llet, un metàpode i fragments de dos húmer i d'una pelvis), de banda d'altres parts d'ovicàpid (metàpode i radi). Quant a les peces de metall ressenyades per Font Obrador (un cassó, una destrat i un clau de ferro i un fragment d'una peça de bronze indeterminada –Font Obrador 1970, 371) no s'han localitzat al MAC. En canvi, s'ha inventariat un frag-

ment de fulla de ganivet.

Finalment, també s'han trobat instruments d'indústria òssia, com són tres punxons, dos dels quals realitzats sobre fragments distals de radi i de metàpode de boví.

ELS MACROLÍTICS: LES URNES PERDUDES QUE NO EREN URNES I QUE MAI SE PERDEREN...

Malgrat tot, les peces més originals i més discutides són, sens dubte, els tretze tamborets³, en terminologia de Colominas (1923), onze dels quals localitzats arrecerats contra el mur oriental, un al costat de la base de columna nord-oest, un altre devora la base sud-est, de banda d'un darrer macrolític trobat a la banda dreta de l'accés (Font Obrador 1970, 367). Al seu damunt s'hi localitzaren "vasos de vora ondulada" de fabricació local (és a dir, copes crestades), que estaven tapats amb "tapadores a torn amb orifici central" (en un mot, *opercula*) (Font Obrador 1974, 367). Aquests elements macrolítics van cobrar notorietat en la bibliografia arqueològica balear en ser erròniament identificats com a urnes d'inhumació infantils (Guerrero 1986, 371; Guerrero 1991, 391; Garcias, Gloaguen 2003, 279; Guerrero, Gornés, Calvo 2006, 153-154). Aquests autors realitzaren la identificació a partir de la fotografia publicada per Llompart (1970) i, de manera sorprenent, assenyalaren que les peces no es trobaven en el fons Colominas (FC) del MAC (aleshores Museu d'Arqueologia de Barcelona) i que molt probablement mai van ser extretes del santuari reblert després de l'excavació.

Els macrolítics, de fet, no només es troben a l'actualitat en els magatzems de l'esmentada institució, sinó que durant un lapse de temps van estar exposats en els porxos del museu junt a ares romanes i altres elements lítics de mida gran. Les peces es van fabricar en roques sedimentàries, en concret, calcàries bioclàstiques, calcarenites i arenoses de gra fi, que per la seva porositat són òptimes per al treball de matèries blanques.

Tots els individus presenten una factura molt elaborada que els fa certament excepcionals (fig. 3). Estan realitzats amb un primer procés de percussió, del qual queda una major o menor constància, segons el grau d'abració/allisament sofert en el procés d'acabat. S'ha pogut observar que, en algunes de les peces, la concavitat de la font s'ha obtingut aprofitant la sedimentació estratificada de la duna fòssil de la que s'extragueren els blocs amb què es fabricaren, com en els casos n.i. 31517 i 31491 (Selina Delgado, com. pers.).

A nivell funcional podem arribar a parlar de tres usos diferenciats, evidenciats a partir de l'estudi macroscòpic. Dels tretze individus, deu presenten clares evidències, de plans d'abració bombats, indicadors d'un processament per mòlta o triturat de matèries toves, realitzat sempre sobre una superfície activa còncava i, sovint, de la classe "font" (fig. 3 i 4). Respecte a la resta de les marques d'ús observades *de visu* destaca també l'absència d'estries, que indicarien que les mans emprades no degueren ser de pedra, sinó de fusta. Junt amb això, dues d'aquestes peces (n.i. 31495 i 31487) presenten, a més, marques de tall de secció en U, i de vegades en V, que permeten apuntar a una activitat de trinxat, una funcionalitat potser de tipus més secundari, junt a la mòlta/triturat. En aquest sentit, podríem, tal vegada, relacionar la presència del ganivet de ferro abans esmentat entre els elements recuperats en les excavacions del santuari amb el capolament de carn, vegetals o qualsevol altra matèria tova.

Majoritàriament i a nivell morfològic, es tracta, en el cas de la classe "font", d'instruments de tipus massís àpode, d'entre els quals existeixen, quatre blocs amb tendència cúbica – paral·lelepípede de cantonades romes (n.i.: 31487, 31493, 31496, 31506), dos exemplars de forma cilíndrica (n.i.: 31495, 31519) i un de forma diàbolo (n.i. 31471). Dins d'aquesta classe, existeix un segon tipus que és també massís, però que destaca per presentar potes com a elements de sustentació, dos amb quatre peus (n.i. 31517 i 31491) i un trípod (n.i. 31520). A més, els tres exemplars que el representen són excepcionals per llur factura.

Fora d'aquest grup majoritari, hi ha dues peces que de noten, per morfologia i traces d'ús, una funcionalitat diferent.

³ A la present revisió se n'han identificat 13 espècimens. Podria faltar-ne un dels arrecerats contra el mur oriental, atès que en les fotografies sembla que efectivament se'n compten 11, mentre que la polleguera i els dos exemplars al peu de les bases de columna han estat identificats en els magatzems del MAC. Precisament, a partir del present treball i, en concret, de la foto facilitada pel propi museu, prèviament publicada per Colominas (fig. 1), aquestes dues darreres peces s'han pogut reintegrar al fons de Mallorca, que només en tenia localitzades 11 com a provinents d'Els Antigors, com sigui que havien perdut la seva identificació.

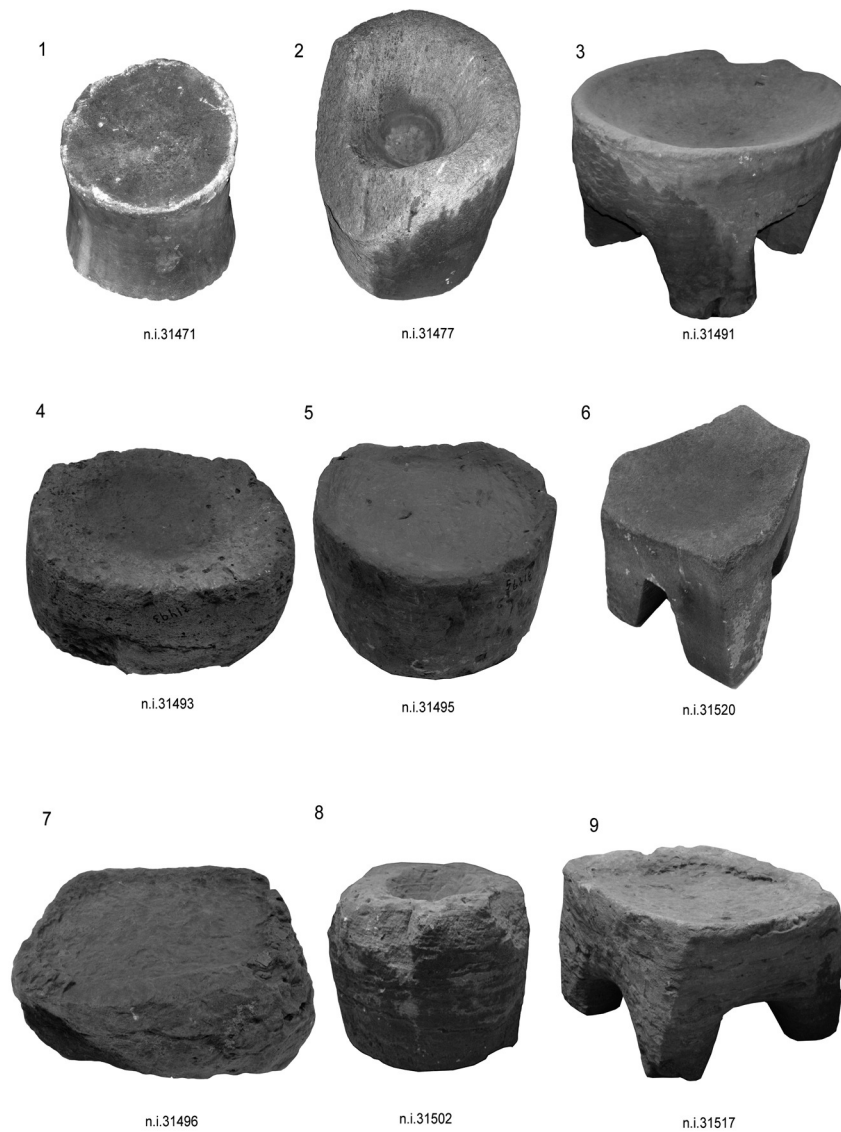

Fig. 3. Fotografia dels macrolítics d'Els Antigors, a diferents escales.

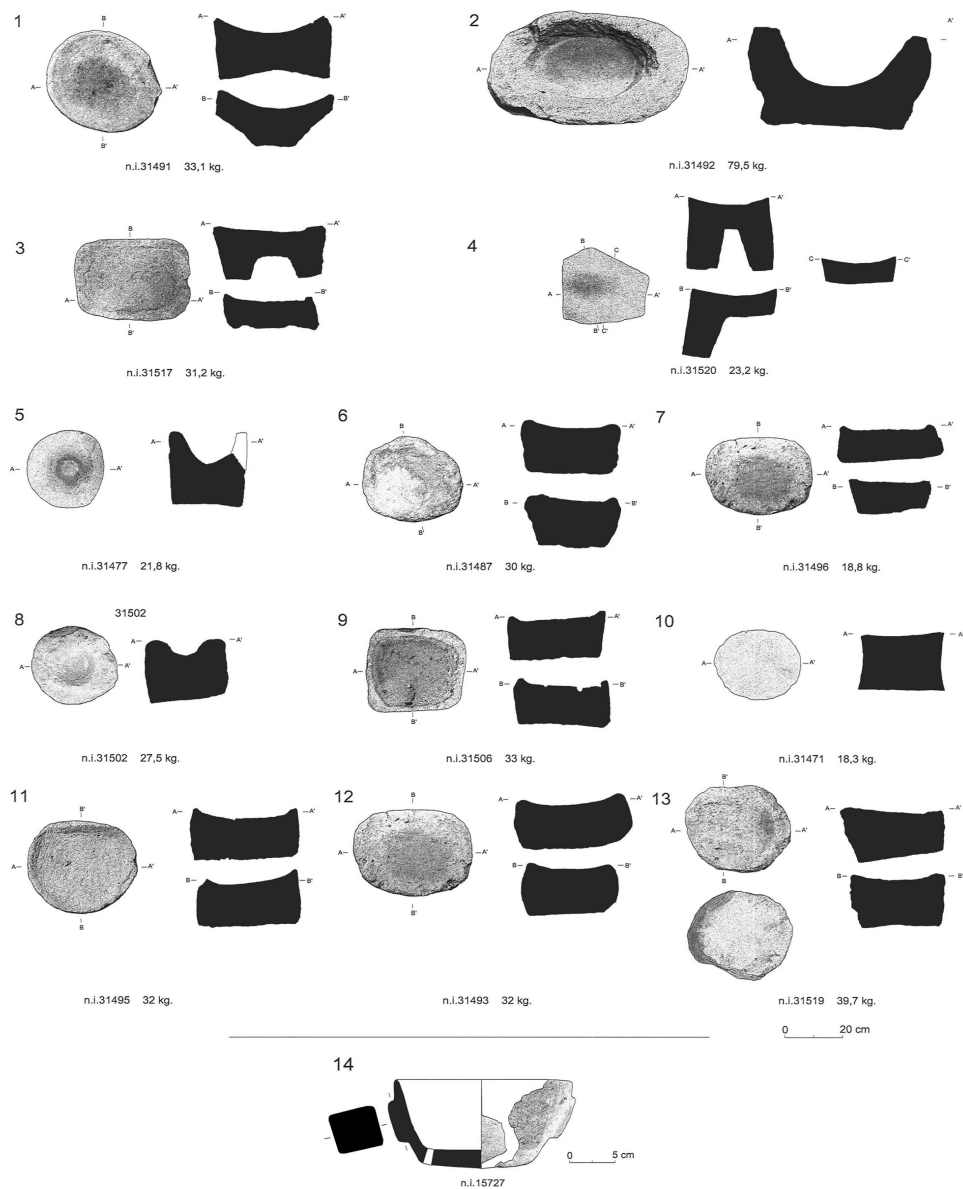

Fig. 4. Dibuixos zenitals i seccions dels macrolítics d'Els Antigors, conservats en el MAC.

En el primer cas (n.i. 31477)⁴, es tracta d'un bloc tronco-cònic de 21,8 kg de calcària bioclàstica, amb una profunda cavitat, les parets interiors de la qual presenten evidències d'abradió que predomina sobre unes petites foses de picament. Tot plegat ens porta necessàriament a atribuir a la peça una funció de morter.

En el segon cas (n.i. 31502), és un instrument cilíndric de 27,5 kg. elaborat en calcària bioclàstica, a partir d'un bloc transformat per abradió (última acció de transformació visible actualment) i que presenta una cavitat de secció en U amb una superfície fortament polida i coberta en la seva meitat superior d'estries paral·leles i concèntriques de vores sinuoses que apareixen lleugerament marcades i són superficials.

El material de contacte fou probablement en aquest cas un tronc de fusta. En referència a això cal esmentar que Font Obrador indica que aquesta peça va aparèixer a tocar de la porta d'entrada al recinte, per la qual cosa s'ha de pensar que es tracta efectivament d'una polleguera.

Finalment, resta per descriure una darrera peça, de la qual, a partir de la observació a nivell macroscòpic, no hem pogut deduir-ne una funcionalitat clara (n.i. 31492). Es tracta d'un gran bloc ovalat de 79,5 kg de marès de gra fi, amb una profunda cavitat, les parets interiors de la qual presenten en llur meitat superior evidències de repicament difús acompanyat d'un lleuger allisat, fruit segurament de la seva factura. Pel contrari, la meitat inferior de les parets i el fons de la cavitat apareixen coberts de marques d'abradió. Tot i que no existeixen prou dades per apuntar a un ús evidenciat per a aquest individu, és l'únic macrolític que recorda per la seva morfologia a les urnes d'inhumació infantil, en concret als tipus menys elaborats de Cas Santamarier (Rosselló-Bordoy, Guerrero 1983, fig. IV.3). De banda de les peces inicialment estudiades, entre els materials dels Antigors revisats existeix un altre element lític (n.i. 15727), de dimensions menors, que respon a les mateixes característiques petrològiques (calcària bioclàstica). Té planta oval, parets primes de només 1 cm i un ampli receptacle (fig. 4, 14). Destaca també pels dos agafadors de planta quadrada amb angles arrodonits, secció rectangular i superfície planoconvexa, amb traces difuses de repicat de planta circular, els quals sobresurten de les parets exteriors en

els seus extrems distals, i, en general, per la seva acurada factura.

Recapitulant, es pot afirmar un ús instrumental per a la majoria dels macrolítics, com a mitjà de producció (en relació a la mòlta o al capolat) o com a element estructural (polleguera). En el primer cas, no es pot saber si se'n va fer ús a l'interior del santuari, la qual cosa permetria anomenar-los pròpiament com a ares, o defora. En qualsevol cas, per la referència que en fa Colominas (1923, 725) i, sobretot, Font Obrador (1970, 367), existeix la relativa certesa que dins del recinte sacre tingueren un darrer ús com a altars, és a dir, com a element elevat damunt el qual s'hi col·locaren ofrenes: alguna substància líquida o sòlida col·locada dins copes crestades tapades per *opercula*.

En aquest sentit, val la pena recordar la menció de respecte de l'edifici 1 d'Almallutx⁵, si bé possiblement es tracti més d'una interpretació realitzada per associació que d'una evidència, atesa la fragmentació del material. En qualsevol cas, aquesta referència no ve suportada per cap fotografia, tot i que les troballes a Torralba d'en Salord podrien corroborar aquesta menció (*vid. infra*).

S'han comptabilitzat un total de 97 tapadores. D'aquestes 73 (75.3%) són de producció puniceobusitana, 7 (7.2%) de producció púnica segurament centromediterrània i una més (1%) probablement del cercle de l'estret, 14 (14.4%) de producció itàlica, una (1%) de producció romana, i una darrera (1%) de producció indeterminada. Aquests percentatges poden significar o bé una elecció conscient de tapadores ebusitanes o bé un lapse cronològic llarg, com sigui que les proporcions amfòriques en determinats contextos de s. II a.n.e. denoten presències molt més importants d'àmfora de procedència itàlica, del 50% (Quintana 2005, gràfic 9).

S'ha de destacar també que 93 de les 97 *opercula* presenten orifici central, derivat segurament de la seva fabricació al voltant d'un tija vegetal, el qual possiblement també era útil per evacuar els gasos produïts per un vi novell en procés de fermentació (Puerta 2000: 55).

5" (...) multitud de vasos muy fragmentados conteniendo en su interior huesos de animales cuidadosamente troceados, incluso cuernos. Estos recipientes aparecían en algunos casos con muestras evidentes de haber estado cubiertos por tapaderas o piedras planas de molino fragmentadas y estaban sobre él colocados sobre el suelo del edificio, aunque desgraciadamente muy destruidos" Fernández-Miranda, Enseñat, Enseñat (1971, 13).

4 El número apareix parcialment esborrat de la peça.

És rellevant que la presència de tapadores d'àmfora en contextos de santuari sigui molt recurrent i estigui documentada des d'antic a Son Carrió (García y Bellido 1945, fig. 9), Son Corró (Ferrà 1895, fig. II.4), Son Favar (Amorós, García y Bellido 1947, fig. 13), Son Julià (Font Obrador 1970, 372) però també en nivells recentment excavats, com els de la reexcavació del recinte 1 de Ses Païsses (Aramburu-Zabala 2010, 18).

El mateix s'observa a Menorca on Fernández-Miranda (2009, 50), de banda dels nombrosíssims exemplars que cita, no sempre quantificats (80 més dues mencions a "diverses"), procedents del santuari de taula de Torralba d'en Salord, observà una intenció ritual en l'aparició de 6 tapadores agrupades damunt el banc del subsector 2 C (III) o 8 més apilades en el sector 4 (IV) (Fernández-Miranda 2009, 50 i 67). En aquest primer banc també s'hi trobaren pivots d'àmfora que contenen ossos d'animals trossejats (Fernández-Miranda 2009, 48 i 50), mentre que d'altres pivots amb ossos d'ovicaprins i bovins es trobaren en terra, contra el mur perimetral de l'esmentat sector 4 (IV) i també en el subsector 5 G (IV) (Fernández-Miranda 2009, 48 i 50 i 83). Aquests nivells III i IV ofereixen una heterogeneïtat cronològica segons els sectors o subsectors considerats. En tot cas, 2CIII té elements de segona meitat del s. II a.n.e., 4 IV d'una centúria abans i 5 G IV d'entre el 125 i el 75 a.n.e.

Finalment en el recinte de taula de Trepucó, M. Murray (1932, pl. XXI, 14 i 16; pl. XLII, 1, 2 4-7) també en va documentar en grans quantitats⁶.

REFLEXIONS FINALS

Bona part dels macrolítics retrobats, tot i constituir peces úniques dins la producció indígena, estan en una tradició de talla de pedra que remunta a èpoques anteriors, un dels exemples més prominents de la qual serien les tombes de Son Real (Santa Margalida) de la fase I de la necròpolis (Hernández-Gasch 1998: 49) o el parament, construït a la segona edat del ferro, damunt l'accés a l'hipogeu del Túmul de Son Ferrer

(Calvià) (Manel Calvo, com. pers.).

Tanmateix, com a producció lítica, malgrat que és evident que cal rebutjar la interpretació com a urnes d'enterrament, és, precisament en aquestes produccions, i a manca de llur estudi especialitzat, on troben les similituds més grans. En concret, les urnes lítiques de Cas Santamarier (Palma), del tipus Ba tindrien trets comuns per la forma paral·lelepípedica i les quatre potes que presenten, mentre que les del tipus C, de secció troncopiramidal, serien produccions properes per l'existència també de potes i d'una talla més acurada (Rosselló-Bordoy, Guerrero 1983: 416-417 i lám. IV).

Si bé és cert que les urnes de pedra d'inhumació infantil es distribueixen en punts allunyats de la geografia mallorquina (Son Bosc a Andratx, Son Boronat i Túmul de Son Ferrer a Calvià, o Son Real i S'Illa des Porros a Santa Margalida), també ho és que se'n coneixen molts més exemplars al Migjorn.

A Lluçmajor se'n troben a Ses Pletes Obertes-Son Hereu i a Son Cresta; a Campos, a Can Gallego, al Mitjà de Sa Cova de Son Catlar i a la Cova de Ses Talaies; a Ses Salines, a Sa Carrotja i a Sa Marina Gran; a Santanyí, a la Cova de Sa Madona, a la Cova de Sa Marina Gran-Son Danús, a Sa Pleta des Cards-Son Danús i al Rafal Palla; a Felanitx, a la Cova de Son Serra, a Sa Mesquida i a Son Serra (Coll 1989: 522, Hernández-Gasch 1998: 169-170 i Orfila 1988: 54-55). També cal cridar l'atenció sobre les cronologies baixes, de s. II-I a.n.e. i I de n.e., que s'han defensat per a molts d'aquests exemplars (Rosselló-Bordoy, Guerrero 1983: 438, Hernández-Gasch 1998: 170, Orfila 1988: 54-56).

Per tant, dins l'absoluta novetat tipològica que aquests elements representen, no sorprèn el context de producció, tant regional com cronològic, en el que es manufacturaren. A nivell d'ús i funció, malgrat les incerteses exposades, s'apunta una dualitat entre el mitjà de producció, en relació al capolat i trinxat de productes vegetals o carnis, i el mobiliari expositor d'ofrenes, el que du dins un context suposadament ritual a definir-los, en un cas, com a ares i, en l'altre, com a altars.

AGRAÏMENTS

Agraïm al Sr. Xavier Llovera, director del Museu d'Ar-

⁶"They were found in great numbers, chiefly in the *temenos*, sometimes badly broken but often complete. With one exception (No. 5) they were pierced through the knob at the top (...) These lids were found at all levels, from a foot below the surface down to ashlayer" (Murray 1932, 30-31).

queologia de Catalunya, que ens hagi autoritzat a accedir als materials estudiats en aquest treball, i a la Sra. Teresa Lletcha, conservador del MAC, les facilitats prestades. A l'Equip del Museu d'Arqueologia de Son Fornés volem expressar el nostre reconeixement per algunes informacions sobre els santuaris mallorquins de la segona edat del ferro. Volem agrair molt especialment a la Dra. Selina Delgado l'examen macroscòpic de les peces lítiques i, als Drs. Damià Ramis i Jordi Principal, les indicacions respectives sobre les restes de fauna i els vernisos negres.

BIBLIOGRAFIA:

- AMORÓS, L. R.; GARCÍA-BELLIDO, A. 1947: "Los hallazgos arqueológicos de *Son Favar*, Capdepera (Mallorca)", *Archivo Español de Arqueología*, 66, Madrid, 1-27.
- ARAMBURU-ZABALA, J. 2010: *Ses Païsses* (Artà). Excavación del edificio 1, <http://www.arqueobaleares.es/archivo.htm> [Data de consulta: 10-10-10]
- COLL CONESA, J. 1989: *La evolución del ritual funerario en la cultura talaiótica*, Tesi doctoral, Universitat de les Illes Balears [microfítxa], Palma.
- COLOMINAS ROCA, J. 1923: "Habitació romana dels Antigors a les Salines de Santanyí", *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, VI, 1915-1920, Barcelona, 725-726.
- MIGUÉLEZ RAMOS, C. 1989: "El vidrio romano en el museo del Puig des Molins", *Treballs del Museu Arqueològic d'Eivissa*, 21, Eivissa.
- FERNÁNDEZ-MIRANDA, M. 2009: *El poblado de Torralba d'en Salort (Alaior-Menorca)*, Fundació Illes Balears.
- FERNÁNDEZ-MIRANDA, M.; ENSEÑAT, C.; Enseñat, B. 1971: *El poblado de Almallutx (Escorca, Baleares)*, Excavaciones arqueológicas en España, 73, Madrid
- FERRÀ, B. 1895: "Hallazgos arqueológicos en Costitx", *Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana*, 6, 85-89 i lám. 105-107.
- FONT OBRADOR, B. 1970: "Mallorca protohistórica", MASCARÓ PASARIUS, J. (coord.), *Historia de Mallorca*, I, Vicente Colom Rosselló Ed., Palma, 353-416.
- GARCÍA BELLIDO, M. 1945: "De arqueología balear. Algunos bronce mallorquines", *Archivo Español de Arqueología*, XVIII (58-61), Madrid, 284-300.
- GARCÍAS MAAS; M. DEL P., GLOAGUEN MURIAS, E. 2003: "Los enterramientos infantiles en el túmulo de Son Ferrer (Calvià, Mallorca): una primera aproximación", *Mayurqa*, 29, Palma, 269-280.
- GUERRERO, V. M. 1983: "El santuario talayótico de "Son Mari" (Mallorca)", *Bolletí de la Societat Arqueològica Luliana*, XXXIX (837), Palma, 293-336.
- GUERRERO AYUSO, V. M. 1986: "El impacto de la colonización púnica en la cultura talayótica de Mallorca", *Aula Orientalis*, 4, Barcelona, 339-375.
- GUERRERO V. M. 1991: "Un intento de análisis etnoarqueológico del santuario talayótico mallorquín", *Cuadernos de Prehistoria y Arqueología castellanenses*, 15, Castelló, 375-400.
- GUERRERO AYUSO, V. M., CALVO TRIAS, M., GORNÉS HACHERO, J. S. 2006: "Mallorca y Menorca en la Edad del Hierro. La cultura Talayótica y Postalayótica", AUTORS DIVERSOS, *Historia de las Islas Baleares*, 2, El Mundo – El Día de Baleares, Palma.
- HERNÁNDEZ-GASCH, J. 1997: "El tap talaiòtic als cementeris protohistòrics de Son Real i S'Illa des Porros (Santa Margalida, Mallorca): culte, ritual funerari i estratègies ramaderes", *Pyrenae*, 28, Barcelona, 41-64.
- HERNÁNDEZ-GASCH, J. 1998: *Real. Necrópolis talayótica de la edad del hierro. II: Estudio arqueológico y análisis social*, Universidad de Barcelona, Barcelona.
- LLOMPART, G. 1973: "La religión del hombre primitivo en Mallorca", MASCARÓ PASARIUS, J. (coord.), *Historia de Mallorca*, I, Vicente Colom Rosselló Ed., Palma, 225-269.
- LÓPEZ MULLOR, A.; ESTARELLAS, M. M. 2002: "La céramique à parois fines d'Ibiza (I)", *Actes du Congrès de Bayeux*, 2002, SFECAG.
- MURRAY, M. 1932: *Trapucó*, Part I, Cambridge Excavations in Minorca, Londres.
- ORFILA, M. 1988: *La necrópolis de Sa Carrotja y la romanización del sur de la isla de Mallorca*, British Archaeological Reports, 397, Oxford.
- PLANTALAMOR, LL. (inèdit), El santuario de Son

Oms y su encuadre cultural, Tesi de Llicenciatura, Universitat de Barcelona, 1973.

PUERTA LÓPEZ, C. 2000: *La ceràmica comuna romana a la costa laietana: (Les ciutats romanes de Baetulo i Iluro i el l'assentament ibèric de Can Balençó)*, *Laietania*, 12, Mataró.

QUINTANA, C. 2005: El conjunt amfòric del poblat de Ses Païsses, segles V a.C. –I/II d.C., ARAMBURU-ZABALA, J., HERNÁNDEZ GASCH, J. 2005, Ses Païsses, 1999-2000, Palma, http://www.arqueobalea.es/articulos/Excavaciones_SP99-00.pdf [Consulta: 10-10-10]

ROSSELLÓ BORDOY, G. 1961-1962: “Ses Salines: Avance al Estudio de sus Yacimientos Arqueológicos”, *Boletín de la Sociedad arqueológica Luliana*, 32, 792-795, Palma, 72-88.

ROSSELLÓ-BORDOY, G., GUERRERO, V. M. 1983: “La necrópolis infantil de Cas Santamarier (Son Oms)”, *Noticiario Arqueológico Hispánico*, 15, Madrid, 407-448.